Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/3, Summer 2012, p. 2041-2053, ANKARA-TURKEY

HİLYE-İ ŞERİFE'NİN DİNÎ, EDEBÎ VE ESTETİK BOYUTLARI

Fatih ÖZKAFA[*]

ÖZET

Tarih boyunca, her toplumda ve her inançta, muhabbetin ve saygının türlü ifade biçimleri olmuştur. Sevilen bazen bir insan, bazen insanüstü bir varlık, bazen de bir peygamber olmuştur. İnsanlar muhabbetlerini şiir, destan gibi edebî türlerden yararlanarak ifade etmeyi tercih ettikleri gibi resim, heykel, hat, müzik gibi sanat dallarından istifade ederek de dile getirmişlerdir. Türk-İslam kültür ve medeniyetinde ise Peygamber aşkı, edebiyata na't, hilye; hat sanatına da hilye-i şerife gibi formlarla yansımıştır. Hat sanatında klasik hilye-i şerife kompozisyonunu ilk kez Hâfız Osman'ın (1642-1698) tertip ettiği bilinir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in fiziksel özelliklerini ihtiva eden ve bütün İslâm coğrafyasında benimsenerek asırlardır yazılagelen hilye-i şerife levhasının hat sanatı tarihinde ilk kez İstanbul'da tertip edildiği kabul edilmektedir. Günümüzde de hilye-i şerife yazmayan veya farklı bir hilye tasarımı yapmayan hattat yok denilebilir. Hatta içinde hilye-i şerife bulunan bir evin yangın, deprem, hırsızlık vs. musibetlerden korunacağına inanıldığı için de bu levhalar, halk arasında büyük rağbet görmüştür. Sanatkârlar, bu sanat dallarını, muhabbetlerinin tezahür aracı olarak kullanmışlar ve estetik eserler ortaya koymuşlardır. Böylece çok zengin içeriğe sahip ve hepsi birbirinden farklı eserlerle, kültür tarihi renklilik ve çeşitlilik kazanmıştır. Bu makalede hilye-i şerife kültürünün edebiyata ve sanata yansımaları incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hilye, Edebiyat, Hat Sanatı, Estetik.

RELIGIONAL, LITERATURAL AND AESTHETICAL DIMENSIONS OF HILYAH

ABSTRACT

Throughout the history, there has been various ways for the expression of love and respect in every society and belief system. The beloved has sometimes been a human being, sometimes a supra human being and sometimes a prophet. People preferred to express their love via literary works like poems, legend etc. and sometimes they made use of branches of art like painting, sculpture, calligraphy or music to express their love. In Turkish-Islamic culture, the love for Prophet was reflected in *naat* (poems written to praise Prophet Muhammad) as a form of literature, and in *hilyah* (a genre in Islamic literary that tells

* Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, El-mek: fatihozkafa@gmail.com

physical characteristics and beauty of Prophet Muhammad) which is a kind of Islamic calligraphy arts. Hafız Osman (1642-1698) is known to arrange hilyah al-sharif composition fort he first time. Therefore it appears that hilyah al-sharif plate including qualifications of Prophet Muhammed adopted in all Islamic world and being practiced for centuries was arranged in Istanbul fort he first time. Today almost all Turkish and Muslim calligraphers are said to write hilyah al-sharif with different compositions. Moreover since there is a belief that hilyah al-sharif protects homes from fire, earthquake, robbery etc. so such plates were in demand among the folk. Artists used these branches of art as means to exert their loves and produced perdurable and aesthetic works of art. Thus, the history of culture got colorful and diversified with various and unique works of art that are rich in content. This article aims to discuss the reflections of hilye culture in literature and art.

Key Words: Hilyah, Literature, Islamic Calligraphy Art, Aesthetics.

1. Hilye Türünün Ortaya Çıkışı

Hilye, kelime olarak "yaratılış, süs, ziynet" veya "insanın başkalarından ayırt edilmesine yarayan dış özellikleri" anlamlarına gelir. Istılahî olarak ise, İslâmî edebiyatta Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hâl ve tavırlarını anlatan, mübarek cisimlerinin evsafını beyan eden manzûm veya mensûr metinlere "hilye" denir. Hat sanatında da bu metinleri ihtiva eden eserler, "hilye-i saâdet" veya "hilye-i şerife" olarak adlandırılır.

"Ta'rîf-i eşkâl-i Rasûl Aleyhisselâm" veya "Fahr-i Kâinât Efendimiz'in evsâf-ı mübârekesi" şeklinde (Güngör, 2003: 186) veya "Nebiyy-i Muhterem Aleyhi's-Salâtü ve's-Selâm Efendimiz Hazretleri'nin şemâil-i şerife ve sıfat-ı kutsiyyelerini hâvî kitap ve levha" (Kamus-ı Osmanî) şeklinde de tanımlanan hilye-i saâdet'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'e duyulan muhabbet ve hasretin sanattaki aksi olduğu söylenebilir. Müslüman şair, bu hislerini na't ile dile getirirken, hattat da yazıyla O'nu tarif etme cihetini benimsemiştir. Hz. Peygember (s.a.v.)'in suretini resmetmek sakıncalı görüldüğünden, en edebî hilye metnini en zarif hattile levha haline getirmenin daha münasıp olacağı inancıyla Hilyetü'n-Nebeviyye eserlerine çok rağbet edilmiştir.

Hilye-i şerifeye bilhassa Türk kültüründe büyük değer verilmiş; hilye metnini ezberleyenin hem dünyada hem ahirette büyük mükâfata nail olacağına, nimete ve saâdete erişeceğine inanılagelmiştir. Hilye-i saâdetin evde veya işyerinde bulundurulduğu takdirde o mekânın yangın, hırsızlık vb. âfetlerden korunacağı, yanında taşıyanların kaza ve musibetlerden muhafaza edileceği, seyahatlerde işlerinin âsân olunacağı kabul edilmiştir. Ayrıca meskenlerinde bu mübarek levhaya yer verenler, sanki Hz. Peygamber (s.a.v.)'in rûhaniyetlerini misafir ettiklerine inanmaktadırlar.

Bu hususlar, Hâkanî Mehmed Bey'in meşhur Hilye-i Hâkanî'sinde (Hilye-i Hâkânî, 06 Mil Yz.A 1127/2, v.5b.) manzum olarak şu şekilde ifade edilmiştir:

Bu hadîs içre budur kavl-i ehem
Ya'ni Allâhu Te'âlâ a'lem

Nice pâkîze sühandan sonra
Fahr-ı 'âlem didi benden sonra

Hilye-i pâkimi kim görse benim

Ola görmüş gibi vech-i hasenim
Gördüginice müteşevvik olsa
Hâsılı hüsnüme 'âşık olsa

Ârzû itse yüzüm görmege ol
Kalbine neş'e-i Hak itse hulûl

Âteş-i dûzâh olur ana harâm
Eyler ikrâm ile firdevse hırâm

Fitne-i kabrden ol merd-i Hudâ
Yevm-i mîzâna dek emn üzre ola

Dahi haşr itmeye 'uryân anı Hak
Ola gufrânına Hakk'ın mülhak

Anı hırz eyleye bir ehl-i sefer
Zarar irmez ana dir peygamber

Bu rivâyât-ı kesîrü'l-berekât
Böyle nakl oldı 'Alî'den bi'z-zât
… …
Didi kim hilyeni şâd olsa görüp
Hırz-ı cân eylese anı götürüp

Âhirü'l-emr olıcak rûz-ı kıyâm
Cismine nâr-ı cahîm ola harâm

Ol kişi çekmeye bi'l-cümle 'azâb
Ne bu dünyâda ne 'ukbâda 'ukâb

Lâyık-ı devlet-i dîdârım ola
Dahi şâyeste-i envârım ola

2. Edebiyatta Hilye ve Şemâilnâme Geleneği

Ashab-ı Kiram tarafından Hz. Peygamber'in şemâiline dair yapılmış tespit ve müşahedeleri bir araya toplayan ilk müstakil eser, İmam Tirmizî (ö. 892 M.)'nin "eş-Şemailü'n-Nebeviyye ve'l-Hasâilü'l-Mustafaviyye" adlı eseridir. Bu eser, Osmanlı edebiyatında hilyeciliğin temel kaynağını teşkil eder. Osmanlı edebiyatında Hâkanî Mehmed Bey (ö. 1606)'in yazdığı 716 beyitlik Hilye-i Hâkanî mesnevîsi, bu türdeki en önemli eserlerdendir. Mehmed Bey'in bu mesnevîsi, Sultan III. Mehmed Han'ın o kadar hoşuna gitmiştir ki; bu te'lifinden dolayı her ne câize istenirse kendisine verileceği beyan edilmiştir (Pala 1997, 80-81).

Beyhakî'nin "Delâilü'n-Nübüvve" ve Cemaleddin Hafız Abdurrahman'ın "el-Vefâ fî Fedaili'l-Mustafa", Kadı Ebu'l-Fadl Iyaz (ö. 1149 M.)'ın "Kitabü'ş-Şifâ fî Ta'rîfi Hukûkı'l-Mustafâ" adlı eserleri de Arap edebiyatındaki şemâilnâme geleneğini temsil ederler (Subaşı 1995, 284).

Türk edebiyatında birçok hilye yazılmasına rağmen İran edebiyatında şemâilnâme ve hilye türüne hemen hemen hiçbir yerde rastlanamamıştır. Bunu göz önünde bulundurarak bu edebî türün Müslüman Türklere ait bir çeşit millî edebiyat türü olduğu söylenebilir. "Bizde manzum hilye-i Nebevî sahasında ilk eser Şerîfî mahlaslı bir şairimize aittir. İki yüz elli beş beyitlik *Risâle-i Rasûl* adlı eser Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Bâyezid'e takdim edildiğinden hareketle, eserin bu şehzadenin vefat tarihi olan 1562'den önce yazıldığını söylemek mümkündür.

Hilye ile şemâilnâme birbirine yakın kavramlar olmakla birlikte, aralarında bazı farklar vardır. Hilyelerin peygamberimiz yanında diğer peygamberler, dört halife ve bazı İslâm büyükleri

için de yazılabilmesine mukabil şemâilnâmeler yalnızca Peygamberimiz (s.a.v.) için yazılmıştır. (Erdoğan 2007, 318).

2.1. Türk Edebiyatındaki Başlıca Hilyeler

Türk Edebiyatı, hilyeler ve şemâilnâmeler bakımından oldukça zengindir. Tarihten günümüze en çok bilinen hilyeler şu şekilde sıralanabilir:[1]

Risale-i Hilyetü'r-Rasûl, Şerîfî.

Hilye-i Hâkanî, Hâkanî Mehmed Bey, 1598-99.

Tercüme-i Hilyetü'n-Nebî Aleyhi's-Selâm, Bosnalı Mustafa, 1654.

Hilyetü'l-Envâr, Süleyman Nahifî, 1689.

Hilye, Seyyid Mehmed Efendi.

Şerh-i Hilye-i Nebeviyye (Hilye-i Nebeviyye ve Hulefa-i Erba'a), Müstakîmzade Süleyman Sa'düddin Efendi.

Hilye, Mevlevi Mehmed Necib Efendi, 1843.

Milad-ı Muhammediyye-i Hâkanîyye Hilye-i Fethiyye-i Sultaniyye, Rusçuklu Fethi Ali, 1843.

Nazmu'n-Nûr fî Silki's-Sürûr, Tırhalalı Murad Oğlu Ali (Hızrî).

Hilye-i Fahr-i Âlem, Mustafa Fehmi Gerçeker, 1944.

Yukarıda zikredilenlerden bazılarının da yer aldığı hilyeleri, mensur ve manzum hilyeler şeklinde tasnif etmek mümkündür.

2.1.1. Mensur Hilyeler

Türk edebiyatını zenginleştiren hilyelerin bir kısmı mensur, bir kısmı ise manzum olarak kaleme alınmıştır. Mensur hilyelerden önemli bir kısmı ve bunların müellifleri aşağıda sıralanmıştır: [2]

Hilyetü'ş-Şerife ve'n-Na'tu's-Seyyime, Abdullah b. Şâkir b. Mustafa Elbistânî Yemlihâ-zâde.

Nüzhetü'l-Ahyâr Fî Şerh-i Hilyeti'l-Muhtar, Ahmed b. Receb el-İstanbulî.

Hilye-i Şerife, Ahmed Şemsî Halvetî.

Şerhu Hilyeti'n-Nebî, Akkirmânî Mehmed Efendi.

Hilye-i Saâdet, Akkirmânî Muhammed b. Mustafa.

Hilye-i Şerîf-i Rasûlullah, Ali Molla.

Hilye-i Şerife, Erzurumî Mehmed Hanefî Efendi

Hilye-i Saâdet Tercümesi, Fethî Mehmed Ali Efendi.

Hilye-i Nebevî, Halil b. Ali el-Kırımî.

Hilye-i Muhammed, Hilmi Efendi.

Şerh-i Hilye-i Nebevî, Hulûsî Ârif Eskişehrî.

Hilye-i Şerife Şerhi, İbn-i Kemal Paşa.

Hilye-i Şerife-i Cenâb-ı Peygamberi, İsmail Sâdık Kemal b. Muhammed Vecihî Paşa.

Hilye-i Şerife, Kâdi Şâmi.

Mufassal Hilye-i Şerife, Mantıkî Mustafa Efendi.

Hilye-i Şerîf Muhammediye, Mehmed Ergüneş, Bergama (matbu').

[1] İslamî Türk edebiyatında hilye vb. eserler, diğer Müslüman milletlere nazaran çok daha fazladır. Hilyelerde, esas olarak Hz. Peygamber (s.av.)'in fizikî özellikleri anlatılmakla birlikte bazı eserlerde ruhî portresiyle ilgili hususlara da yer verilmiştir. Bu tarzın en tanınmış örneği *Nahifî*'nin *Hilyetü'l-Envar*'ıdır. Zamanla diğer peygamberler, Hulefa-i Raşidin ve aşere-i mübeşşere ile din ve tarikat büyükleri için de bu tür eserler kaleme alınmıştır (Uzun 1998, 45-46).

[2] Mensur hilye müelliflerinden bazıları, Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkındaki rivayetleri tahriç etmek suretiyle bu rivayetlerin sıhhatine de işaret etmişlerdir. Nahifî'nin eseri buna örnek gösterilebilir (Uzun 1998, 45-46).

Hilye-i Nebeviyye ve Hulefâ-i Erbâ'a, Müstakimzâde Süleyman Sa'düddin Efendi.

Hilye-i Nebevî, Nûrî.

Hilyetü'n-Nebî, Şeyh Emir Tarikatçı.

Hilye-i Nebeviyye, Şeyhî.

Hilye-i Celîle ve Şemâil-i Aliyye, Şeyhü'l-İslâm Hoca Saadettin Efendi.

Terceme-i Hilye-i Şerîf, Vahdî İbrahim b. Mustafa.

Hilye-i Nebî, Vecdî Ahmed.

2.1.2. Manzum Hilyeler

Türk edebiyatında en çok karşılaşılan manzum hilyeler ile bunları kaleme alan şairler ise aşağıda sıralanmıştır:[3]

Risâle-i Hilyeti'r-Rasûl, Şerîfî.

Hilye-i Sa'âdet, Hâkânî Mehmed Bey.

Gülistân-ı Şemâil, Nesîmî Mehmed Efendi.

Hilye-i Rasûlullah, Aziz Mahmud Hüdâyî.

Riyâzü'l-Hilye, Mustafa b. Muhammed Nüvâzî.

Hilye-i Nebî, Selimî Dede.

Hilyetü'l-Envâr, Süleyman Nahîfî.

Hilye-i Şerîf, Hayrullah Hayrî Efendi.

Hilye-i Hâkimâ, Hâkim Seyyid Mehmed Efendi.

Hilye-i Nebî, Ârif Süleyman Bey.

Nazîre-i Hâkânî, Mehmed Necip Efendi.

Hilye-i Şerîf, Âşık Kadrî.

Hilye-i Fahr-i 'Âlem, Mustafa Fehmi Gerçeker.

Tercüme-i Hilyetü'n-Nebî, Bosnalı Mustafa.

Milâd-ı Muhamediyye-i Hâkâniyye ve Hilye-i Fethiyye-i Sultaniyye, Ruscuklu Fethi Ali.

Nazmu'n-Nûr fi Silki's-Sürûr, Tırhalalı Murad Oğlu Ali (Hızrî).

Hilye-i Şerife, Abdülvahab Dursun.

Hilye, Hızrî.

Hilye-i Manzume-i Rasûlullah, Cenâb-ı Nurî Kastamonu.

Hz. Muhammed (s.a.v.) için yazılanlar dışındaki hilyeleri ise şu başlıklar altında toplamak mümkündür: *Hilye-i Enbiyâ'lar, Hilye-i Çehâr-Yâr'lar, Hilye-i Aşere-i Mübeşşere'ler, Hilye-i Hasaneynler, Din ve Tarikat Büyükleri Hakkındaki Hilyeler (Hilye-i Bahaüddîn Şâh-ı Nakşbend, Hilye-i Mevlânâ* gibi).

3. Hat Sanatında Hilye Geleneği

Hilye-i şerife levhalarının ilk örneklerinin 1090 H./1679-1680 M. tarihlerinde meşhur hattat Hâfız Osman Efendi (1642?-1698) tarafından yazıldığı (Resim 1) genel olarak kabul edilmekle birlikte (Acar 1997, 96; Alparslan 1999, 70; Dere 2009, 78-80; Derman 1967, 8-9; Derman 2011, 194; Serin 2008, 127) Abdulkerim Abdulkadiroğlu, meşhur hattat Ahmet Karahisarî (ö. 1556)'ye ait olduğunu iddia ettiği bir hilye hakkında yazdığı makalede (Abdülkadiroğlu 1991, 48-52) bu tarihin en az yüzyıl daha öne çekilebileceği tezini ortaya atmıştır. Klasik hilyelerde

3 Manzum hilyeler, İslamî Türk edebiyatının en güzel ve en sanatlı nazım örneklerini ihtiva eder. Bunlardan bir kısmı, usta bestekârlar tarafından bestelenmiş ve Türk mûsikîsine de kazandırılmıştır (Güngör 2003, 23-25 ve 91-92).

ulaşılan grafik esprileri de taşıyan bu hilyenin bir erken dönem mahsulü olabileceği de ileri sürülmüştür (Subaşı 2010, 9-10). Ayrıca, Derviş Ali (ö. 1673)'ye ait olduğu belirtilen bir hilye de klasikleşmiş formun öncüsü olabilir.

Klasik hilye levhaları, baş makam (Besmele), göbek (hilye metni), Çehar Yâr (Dört Halife), hilâl, âyet, etek (hilye metninin devamı) bölümlerinden mürekkeptir (Resim 2). Hilye metninin ilk kısmının yer aldığı göbek, güneşe benzetilir. Onu kuşatan hilâl formu, Hicret-i Nebeviyye'nin sembolü olan ve İslâm takviminde esas alınan ayı temsil eder.

Göbekteki güneş ve ay motifinin dört bir yanındaki Hulefâ-i Râşidîn isimleri ise "Ashabım yıldızlar gibidirler. Hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz." meâlindeki hadîs-i şerife telmihte bulunur (Derman 1998, 47).

Âyet kısmında ise genellikle "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." meâlindeki "Vemâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn." (Enbiya, 21/107) âyeti veya "Muhakkak Sen yüce bir ahlâk üzeresin." meâlindeki "Ve inneke le'alâ hulukın 'azîm." (Kalem 68/4) âyeti; bazan da "Muhakkak ki Biz seni şahit, müjdeleyen ve uyarıcı olarak gönderdik." meâlindeki "İnnâ erselnâke şâhiden ve mubeşşiren ve nezîrâ." (Fetih, 48/8) âyeti yazılır. Bu ibarelerin dışında, "Sen olmasaydın, Sen olmasaydın eğer, kâinatı yaratmazdım." meâlindeki "Levlâke levlâke lemâ halaktu'l-eflâk." kutsî hadîsi veya Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ilgili muhtelif âyet-i kerimelerin yazıldığı hilyeler de mevcuttur.

Sahabe-i kirâmdan Hz. Ali, Hz. Aişe, Enes b. Malik, Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Hasan b. Ali, Hind b. Ebî Hâle, Berâ b. Âzib, Câbir b. Semüre, Câbir b. Abdullah, Sa'îd b. İyâs el-Cüreyrî (r. a.) gibi isimlerden Efendimiz (s.a.v.)'in şemâiline dair rivayetler ulaşmıştır. Bunlar arasında, hilye-i saâdet levhalarında en çok tercih edilenlerden biri aşağıdaki Hz. Ali (r.a.) rivayetidir:

> Hz. Ali (r.a.), Hz. Peygamber'i (s.a.v.) vasfettiği zaman şöyle buyurdu: 'Hz. Peygamber'in boyu ne çok kısa, ne de çok uzundu; orta boyluydu. Ne kıvırcık kısa, ne de düz uzun saçlıydı; saçı, kıvırcıkla düz arası idi. Değirmi yüzlü, duru beyaz tenli, iri ve siyah gözlü, uzun kirpikliydi. İri kemikli ve geniş omuzluydu. Göğsü, ortadan karnına kadar kılsızdı. İki avucu ve tabanları dolgundu. Yürüdüğü zaman, sanki yokuş aşağı iner gibi rahatlıkla ilerlerdi. Sağına ve soluna baktığında, bütün vücuduyla dönerdi. İki omuzu arasında 'nübüvvet mührü' vardı. Bu, onun sonuncu peygamber oluşunun nişanesi idi. O, insanların en cömert gönüllüsü, en doğru sözlüsü, en yumuşak huylusu ve en arkadaş canlısı idi. Kendilerini ansızın görenler, onun heybeti karşısında sarsıntı geçirirler; fakat üstün vasıflarını bilerek sohbetinde bulunanlar ise, onu her şeyden çok severlerdi. Onun üstünlüklerini ve güzelliklerini tanıtmaya çalışan kimse: 'Ben, gerek ondan ve gerekse ondan sonra, Rasûlullah (s.a.v.) gibi birisini görmedim' demek suretiyle onu tanıtmak hususundaki aczini ve yetersizliğini itiraf ederdi. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun (Serin 2008, 127).

Hz. Hasan (r.a.)'ın Hind b. Ebî Hale (r.a.)'dan rivayet ettiği hilye metni ise şöyledir:

> Rasûlullah Efendimiz, yaratılıştan heybetli ve muhteşemdi. Mübarek yüzü, dolunay halindeki ayaın parlaklığı gibi nûr saçardı. Orta boyludan uzun, ince uzundan ise kısa olup başı büyükçe idi. Saçları kıvırcık ile düz arası idi. Şâyet kendiliğinden ikiye ayrılmışlarsa onları başının iki yanına salar; değilse ayırmazlardı. Uzattıkları takdirde saçları kulak yumuşaklarını geçerdi. Peygamber Efendimiz'in rengi ezheru'l-levn yani nûrani beyaz idi. Alnı açıktı. Kaşları hilal gibi gür ve birbirine yakındı. Çatık kaşlı değildi. İki kaşının arasında bir damar vardı ki öfkeli hallerinde kabarır; normal zamanlarında ise gözükmezdi. Burunlarının üst tarafı biraz yüksekçe olup üstü ince idi. Mübarek burnunun üstünde onu yüksek gösteren bir nur vardı ki dikkatlice bakmayan kimselere, Peygamberimizi kartal burunlu zannederlerdi. Sakal-ı şerifleri sık ve gür; yanakları ise yumru olmayıp düz idi. Saadetli ağızları geniş, ön dişlerinin arası seyrekti. Göğüs çukuru ile göbeği arasında ince bir şerit gibi uzanan kıllar vardı. Gerdanı saf mermerden traş edilen heykellerin boynu gibi gümüş berraklığında idi. Vücudunun bütün azaları birbiri ile uyumlu olup yakışıklı bir yapıya sahipti. Ne şişman ne de çok zayıftı. Karnı ile göğsü aynı hizada idi. Göğsü ile iki omzunun arası genişçe, kemik mafsalları kalınca, vücudunun açık yerleri gâyet nurlu idi. Göğüs çukuru ile göbeğinin arasını birleştiren kıllar ince uzun bir şerit gibi uzanırdı. Bu uzanan kıllar dışında meme ve karın bölgesinde kıl yoktu. Kolları, omuzları ve göğüslerinin üst tarafları ise son derece kıllı idi. Bilekleri uzun, el ayaları geniş, el ve ayakları kalın, parmakları ise uzunca (veya kalınca) idi. Ayaklarının altı çukur idi; düztaban değildi. Ayaklarının üstü ise pürüzsüzdü. Öyle ki üzerine su dökülse yağ gibi akar giderdi. Yürürken ayaklarını yerden biraz kaldırıp önlerine hafif eğilerek yürürlerdi. Ayaklarını, ses çıkarıp toz kaldıracak şekilde yer sert vurmazlar; adımlarını uzun ve seri atmakla birlikte sükunet ve vekar üzere yürürlerdi. Yürürken sanki meyilli ve engebeli

bir yerden iniyor görünümünü arz ederlerdi. Bir tarafa dönüp baktıklarında bütün vücutları ile birlikte dönerlerdi. Rastgele sağa sola bakmazlardı. Yere bakışları, göğe bakışlarından daha çoktu. Çoğunlukla göz ucu ile bakarlardı. Ashabı ile birlikte yürürken onları öne geçirir; kendileri arkada yürürlerdi. Yolda karşılaştığı kimselere onlardan önce hemen selam verirlerdi (Yardım 2011, 75-76).

Cabir b. Semüre (r.a.)'dan gelen bir rivayette Hz. Muhammed (s.a.v.) tavsif edilirken, *mehtaplı bir gecede Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i kırmızı renkli elbisesi ile gördüm de mukayese için bir O'na baktım bir de Ay'a. Vallahi bence O Ay'dan daha güzeldi* (Yardım 2011, 76) şeklinde anlatılmıştır. İbn-i Abbas (r.a.)'dan gelen bir rivayette de *Rasûlullah'ın ön dişleri hafifçe seyrek olduğundan, konuşurken ön dişleri arasından nur dökülüyor gibi görünürdü* (Yardım 2011, 78) tasviri yer almıştır.

Kısas-ı Enbiyâ isimli eserinde Ahmet Cevdet Paşa, klasik hilye metinlerinden yararlanarak muhtasar bir metin oluşturmuş ve bu ibarenin, Hattat Filibeli Bakkal Ârif Efendi tarafından Osmanlı Türkçesi ile ve nesih hattıyla yazıldığı bir hilye-i saâdet levhası birkaç kez bastırılmıştır. Aşağıda, söz konusu hilye metni yer almaktadır:

Rasûl-i Müctebâ Muhammedüni'l- Mustafa (s.a.v.) yaratılış ve ahlakça Âdemoğulları cinsinin en olgunu idi. Bütün peygamberler noksansız azalı ve güzel yüzlü olup Habib-i Hüdâ onların en güzeli idi. Tertemiz cismi güzel, hep azası münasip endamı gâyet düzgün, alnı ve göğsü ve avuçları ve iki omuzlarının arası geniş idi. Boynu uzun ve ölçülü ve gümüş gibi saf, omuzları ve pazuları ve baldırları iri ve kalın, bilekleri uzun, parmakları uzunca, elleri ve parmakları kalınca idi. Mübarek karnı göğsüyle beraber olup şişman değil idi. Ve ayaklarının altı çukur olup düz değil idi. Uzuna yakın orta boylu, iri kemikli, iri gövdeli, güçlü kuvvetli idi. Ne zayıf ne semiz, belki ikisi ortası ve sıkı etli idi. Mübarek cildi ipekten yumuşaktı. Gayet mutedil bir tarzda büyük başlı, hilal kaşlı, çekme burunlu, az değirmi çehreli ve ovale yakın yüzlü idi. Şişman yüzlü ve yumru yanaklı değil idi. İki kaşının arası açık ve fakat kaşları birbirine yakın idi. Çatık kaşlı değil idi. Ve iki kaşının arasında bir damar var idi ki; öfkelendiğinde kabarıp görünürdü. Kirpikleri uzun, gözleri kara ve güzel, büyücek idi. Ve gözlerinin akında az kırmızılık var idi. Rengi ezherli idi. Yani ne kireç gibi ak ne de karayağız, belki ikisi ortası ve gül gibi kırmızıya yakın beyaz ve nurani ve berrak olup mübarek yüzünde nur parlardı. Dişleri inci gibi parlak olup söylerken ön dişlerinden nur saçılır ve gülerken mübarek ağzı bir latif şimşek gibi pırıltılar saçarak açılır idi. Saçları ne kıvırcık ne de pek düz idi. Ve saçlarını uzattığı vakit kulaklarının memelerini aşardı. Sakalı sık ve tam idi, uzun değildi. Ve bir tutamdan fazlasını alırdı. Beka yurduna göç ettiklerinde saçı skalı henüz ağarmaya başlayıp başında biraz ve sakalında yirmi kadar beyaz kıl var idi. Cismi temiz, kokusu latif idi. Koku sürünsün sürünmesin teni ve teri en güzel kokulardan ala kokardı. Bir kimse onunla musafaha etse bütün gün onun hoş kokusunu duyardı. Mübarek eliyle bir çocuğun başını meshetse hoş kokusuyla o çocuk diğer çocuklar arasında bilinirdi. Doğduğu vakit dahi pak ve latif idi. Sünnetli ve göbeği kesik olarak doğmuş idi. Duyuları fevkalade kuvvetli idi. Pek uzaktan işitir ve kimsenin göremeyeceği mesafeden görür idi. Ve bütün hareketleri ılımlı idi. Bir yere gittiğinde acele ve sağ ve sola meyletmeyip vakar ile doğru yoluna gider ve fakat sürat ile akıcı bir şekilde yürür idi. Normal yürür gibi görünür fakat yanında gidenler sürat ile yürüdükleri hâlde geri kalırlar idi. Yüzünde nur ve güzellik, sözünde akıcılık ve letafet, lisanında anlaşılırlık, beyanında fevkalade tesir var idi. Boş söz söylemeyip her sözü hikmet ve nasihat idi. Ve herkesin akıl ve idrakine göre söz söylerdi. Güler yüzlü, tatlı sözlü idi. Kimseye fena söz söylemez; kimseye kötü muamele eylemez ve kimsenin sözünü kesmez idi. Yumuşak huylu ve mütevazı idi. Sert ve kaba değildi. Fakat heybetli ve vakur idi. Gülmesi dahi tebessüm idi. Onu ansızın gören kimseyi heybet kaplardı. Ve onunla tanışan ve sohbet eyleyen kimse O'na cân ü gönülden âşık olurdu. Fazilet ehline derecelerine göre hürmet gösterirdi. Akrabasına dahi pek ziyade ikram eylerdi. Lakin onları kendilerinden faziletli olanların önüne geçirmezdi. Ev halkına ve ashabına güzel muamele ettiği gibi diğer insanlara yumuşak huylulukla ve lütûf ile muamele ederdi. Hizmetkârlarını pek hoş tutardı. Kendisi ne yer ve ne giyer ise onlara da onu yedirir ve giydirirdi. Cömert ve keremli, şefkatli ve merhametli, cesur ve hilim sahibiydi. Ahd ve va'dinde sabit, sözünde doğru idi. Güzel ahlakça akıl ve zekâca bütün insanlara üstün ve her türlü medih ve senaya lâyık idi. Elhasıl dış görünüşü güzel, iç âlemi mükemmel, misli yaratılmamış bir saâdetli ve mübarek vücut idi. Allahümme salli aleyhi ve 'alâ 'âlihi ve ashabihî ecmaîn.

Yukarıda bazı örnekleri verilen mensur hilye metinlerinden başka, Peygamberimiz (s.a.v.)'in fizikî özelliklerinin nazmen anlatıldığı edebî metinlerin de pek çok olduğu ifade edilmişti. Bunlara örnek olarak Hâkim Mehmed Efendi Hilyesi'nden seçilmiş bazı beyitler aşağıda verilmiştir:[4]

Besmele'yle idelim bed'-i makâl
Sayd ola tâ ki hümâ-yı zî-bâl (1)

[4] Beyitlerin sonunda parantez içinde verilen sayılar, beytin orijinal metindeki sıra numarasını ifade etmektedir.

Nice vasf eyleyeyim evsâfun
Hak senün olmuş iken vassâfun (136)

İ‘tidâl üzre idi hûb u latîf
Reşk-i Tûbâ idi ol kadd-i şerîf (149)

İki bâlâ kad arasında meger
Olsa idi eger ol fahr-ı beşer (157)

Gorinürdi ikisinden bâlâ
Vasatü’l-kadd iken ol sidre-nümâ (158)

Ne kıvırcık idi gâyet ne dırâz
Bu iki vasfdan oldı mümtâz (174)

Didiler var idi bir ince tamar
Kaşları arasın itmişdi makar (221)

Gâh olup ol reg-i mîzâb-ı celâl
Cûy-ı hiddetle tolardı fi’l-hâl (222)

Zâhir olsa o reg-i pâk-i nebîl
Gazab u hiddete olurdı delîl (223)

Basmasa ‘âlem-i imkâna kadem
Zâhir olmazdı bu sahrâ-yı ‘adem (335)

Vâsi‘ü’l-hatve idi meşy-i Rasûl
Sık adım atmayup olmazdı ‘acûl (349)

İltifât eylese bir şahsa eger
Beden-i pâki ile cümle doner (354)

Ya‘ni bir şey’e nigâh itse o mâh
Cevirüp gerdenin itmezdi nigâh (355)

Ketifeyni arasında o şehün
Ya‘ni sag cânibe akreb o mehün (376)

Var idi mühr-i nübüvvetle hitâm
Hâtemü’r-rüsl idi ol fahr-i enâm (377)

Once yürür idi ashâb-ı güzîn
Gelür ardınca o şâhen-şeh-i dîn (368)

Bed’ iderlerdi selâma her gâh
Gordigi mü’mine ol nûr-ı İlâh (369)

Sadrı şakk olmagın ol fahr-i melek
Geldi hakkında “elem neşrah lek”(388)

Asdaku’n-nâs idi ol fahr-i cihân
Lehce-i pâkine ‘âlem hayrân (390)

Câmi‘-i hüsn-i edâ idi fasîh
Hüsn-i güftârı belâgatde sarîh (391)

Nice haddim ola ta‘rîf itmek
Hilye-i pâküni tavsîf itmek (413)

Vasf-ı pâkün senün ey nûr-ı cemîl
Yine Allâh bilür bi't-tafsîl (414)

Hilye-i pâküne itdikçe nazar
Dîde-i şevk ile emlâk u beşer (423)

Ola bin kerre tahiyyât u selâm
Ravza-i pâküne ey hayr-ı enâm (424)

(Erdoğan 2007, 339-357).

Hat sanatında ta'lîk yazı temeşşuku esnasında, mürekkebat safhasına geçildikten sonra Molla Câmi'nin Besmele Kasidesi veya Hilye-i Hâkanî'den seçme beyitler de meşk edilir (Derman 1998, 50).

Klasik hilye-i saadet levhalarının uzun kenarları yaklaşık olarak 40 cm. ile 70 cm. arasında değişmekle birlikte daha büyük ebatlı hilyelere de rastlamak mümkündür. Büyük ebatlı hilye yazmayı, her boyda olmak üzere 200 civarında hilye yazmış bulunan Kadıasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1876) başlatmıştır. Hat sanatının köklü gelenekleri arasında bulunan icâzetnamelerin hilye yazmakla da alındığı görülmüştür. Meselâ Sultan II. Mahmud (ö. 1839), Filibeli Bakkal Ârif Efendi (1830?-1909 M.), Hacı Kâmil Akdik (ö. 1941) ve Şeyh Aziz Rıfâî (ö. 1934) sülüs-nesih hattından icazetnameye birer hilye-i Nebeviyye yazarak hak kazanmışlardır (Derman 2000, 617-625). Mustafa Râkım Efendi'nin (ö. 1758-1826) farklı kompozisyonda bazı hilyeleri, yine Şeyh Aziz Rıfâî'nin hutût-ı mütenevvia ile yazdığı yoğun kompozisyonlu hilyeleri mevcuttur.

Belli başlı yazı çeşitlerinin her birinin veya birkaçının kullanıldığı örneklere rastlamanın mümkün olduğu hilyeler, genellikle muhakkak ve sülüs-nesih veyahut ta'lîk hattıyla kaleme alınmıştır. Tamamı kûfî hattıyla yazılmış nadir hilyelerden biri Derviş İbrahim Kadirî'ye âittir. Hacı Nuri Korman (1868-1951) ve Bakkal Ârif Efendi, metin kısmında nesih yerine sülüs hattı kullanarak hilyeler yazmışlardır. Ta'lîk hilyenin ilk denemesine Hafız Osman devrinden hemen sonra rastlanmakla birlikte sanat vasfı kazanmış talik hilye, Yesârî Mehmed Es'ad Efendi (ö. 1798) ile başlar. Daha sonra oğlu Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi (ö. 1849) de birçok ta'lîk hilye yazmıştır. Ta'lîk hilye yazmakta meşhur son hattatlardan biri de Mehmed Hulûsî Yazgan (ö. 1940)'dır. Hulûsî Efendi, etek kısmı bulunmayan ve göbek kısmı beyzî olan hilyeler de yazmıştır. Aynı zamanda, "vemâ erselnâke" âyeti yerine, Ulu Ârif Çelebi'nin "Mustafâ mâ câe illâ rahmeten li'l-'âlemîn" mısraını kullandığı da olmuştur (Derman 1998, 50). Yahya Hilmi Efendi (1833-1907) ve Kâmil Akdik, o devre kadar yazılmamış hilye metinlerini de denemişlerdir. Yine M. Şevkî Efendi (1829-1887) ile Hâmid Aytaç (ö. 1982), muhakkak/sülüs-nesih hatlarıyla ve klasik formda birçok hilye-i saâdet levhası yazmışlardır (Resim 3).

Hilyeler, bazı kaynaklarda "göbek formuna göre (dairevî, beyzî)" veya "serbest formlu" gibi bir tasnife tabi tutulmuştur (Taşkale ve Gündüz 2006, 61 vd.). Ancak tarihten günümüze, birbirinden o kadar farklı hilyeler yapılmıştır ki; esasen tam bir sınıflandırma yapmak mümkün gözükmemektedir.

Hilye tezhiplerinde ise geç Osmanlı döneminde barok, rokoko vb. batı akımlarının tesirleriyle karşılaşmak mümkündür. Hat sanatının estetik bakımdan zirvede olduğu bu dönemde yazılmış nice zarif hilye, ne yazık ki nâhoş bir üslûpla tezyin edilmeye çalışılmıştır.

4. Sonuç

Hz. Peygamber (s.a.v.)'i tavsif eden, O'nun güzelliklerini anlatan, yüksek seciye ve ahlâkını öven metinlerle, gerek edebiyatta gerekse hat sanatında sıkça karşılaşmak mümkündür. Bilhassa Türk sanat ve edebiyat tarihi, bu nevi eserler bakımından oldukça zengindir. Peygamberini iştiyak ve tahassürle hatırlayan her sanatkâr, kendisinden önce ortaya konmuş eserlerden ilham ve

kuvvet alarak; fakat yeni bir bakış açısıyla, kendi muhabbetini izhar etmeye çalışmıştır. Bu bir gelenek halini alınca da tarih boyunca na't kaleme almayan bir şaire, hilye yazmayan bir hattata, hilye tezhiplemeyen bir müzehhibe ancak istisna ölçüsünde rastlanmaktadır. Bu arada bazı hattatlar, tek bir hilye yazmakla iktifa etmemiş; daima yeni arayışlar içinde olmuşlardır.

Hilye-i saâdet levhalarının klasik formlarda veya muhtelif tasarımlar denenerek yazılmasına günümüzde de devam edilmektedir. Hattatların birçoğu, icâzetlerini güzel bir hilye yazarak; tezhip sanatkârları ise yine bir hilye tezhipleyerek almaktadırlar. Koleksiyonerler, genellikle ilk olarak bir hilye levhası elde etmek suretiyle koleksiyon yapmaya başlamaktadırlar. Daha sonra da her hattata en az birer hilye-i saâdet yazdırmayı hedeflemektedirler.

Sonuç olarak; köklü ve zarif hilye geleneği yüzyıllardır yaşatılmakta ve bu kültürel zenginlik gelecek nesillere aktarılmaktadır.

KAYNAKÇA

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim, "İlk Hilye Hattatı Ahmed Karahisarî mi?", **Milli Kültür,** Ankara 1991, Sayı 82, s. 48-52.

ACAR, Şinasi, "Hilyeler" **Antik&Dekor,** Sayı 42, 1997, s. 94-100.

ALPARSLAN, Ali, **Osmanlı Hat Sanatı Tarihi,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

DERE, Ömer Faruk, **Hattat Hâfız Osman Efendi,** Korpus Yayınları, İstanbul 2009.

DERMAN, M. Uğur, "Hâfız Osman'ın Hat Sanatımızdaki Yeri", **Hayat,** Sayı 52, İstanbul 1967, s. 8-9.

DERMAN, M. Uğur, "Hilye" maddesi, **T. D. V. İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 18, İstanbul 1998, s. 47-51.

DERMAN, M. Uğur, Hat Sanatında Hilye- Şerîfler, **Diyanet, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) Özel Sayı,** Ankara 2000, s. 617-636.

DERMAN, M. Uğur, **Ömrümün Bereketi-I,** Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011.

DERMAN, M. Uğur, "Yazı Sanatımızda Hilye-i Saâdet", **İlgi,** Aralık 1979, Sayı 28, s. 32-39.

DERMAN, M. Uğur, ve DERMAN F. Çiçek, **Kadıasker Mustafa İzzet Efendi Hilyesi,** Meşk Yayınevi, İstanbul 2011.

DEVELLİOĞLU ,Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** Ankara 1997.

ERDOĞAN, Mehtap, "Hâkim Mehmed Efendi'nin Manzum Hilyesi", **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XI/1, 2007, s. 317-357.

GÜNGÖR, Zülfikar , "Türk Edebiyatında Hilye-i Nebevî Türünün Doğuşu, Gelişimi ve Sebepleri", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,** Yıl 4, Sayı 10, Ocak-Haziran 2003, s. 185-199.

Hakanî Mehmed Bey, **Hilye-i Hakanî,** 06 Mil. Yz. A 1127/2, v. 5b.

Mehmet Çebi Koleksiyonundan Hilye-i Şerif ve Tesbihler, İstanbul Antik Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** Cilt I, M. E. B. Yayınevi**,** İstanbul 1993.

PALA, İskender, "Hilye-i Saâdet'in Câizesi", **Türk Edebiyatı,** Sayı 279, Ocak 1997, s. 78-81.

SERİN, Muhittin, **Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar,** İstanbul 2008.

SUBAŞI, M. Hüsrev, "Edebiyat ve Hatt Sanatımızda Hilye Geleneği", **IX. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresi, Bildiriler, Cilt** III, Ankara 1995, s. 283-285.

SUBAŞI, "Türk Sanatında Hilyeler", **Türk Sanatında Hilyeler,** Klasik Türk Sanatları Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 9-15.

Şemseddin Sami, **Kamûs-i Türkî,** İstanbul 1310.

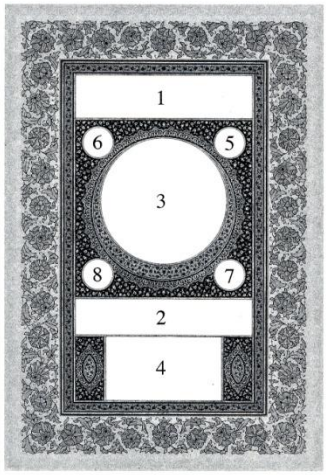
TAŞKALE, Faruk-GÜNDÜZ, Hüseyin, **Hilye-i Şerife - Hz. Muhammed'in Özellikleri**, İstanbul 2006.

UZUN, Mustafa, "Hilye" maddesi, **T. D. V. İslâm Ansiklopedisi,** Cilt 18, İstanbul 1998, s. 44-47.

YARDIM, Ali, **Peygamberimiz'in Şemâili**, Damla Yayınevi, İstanbul 2011.

Resim 1: Hâfız Osman'ın hilye-i saâdet levhası (Serin)

1
Besmele (Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla)
2
"Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik"
(Kur'ân-ı Kerîm, el-Enbiyâ 21/107)
3-4
"Hz. Ali *(r.a.)* Resûl-i Ekrem *(s.a.v.)*'in vasıflarını şöyle anlattı:
Hz. Peygamber ne çok uzun ne de çok kısa idi. Kavminin orta boylusuydu. Saçları ne kıvırcık ne de düz uzun idi; dalgalıydı. Yüzü ne aşırı dolgun ne de yuvarlak idi. Hafif değirmi bir çehresi vardı. Pembe beyaz tenli, iri siyah gözlü ve uzun kirpikliydi. Mafsalları iri ve omuzları geniş idi. Gövdesi kılsızdı ve tüy olarak göğsünden göbeğine kadar inen ince bir hat vardı. El ve ayak parmakları kalınca idi. Yürüdüğü zaman hafif yokuş iner gibi rahat, vakur ve kuvvetli adımlarla ilerlerdi. Birine baktığında ona bütün vücuduyla yönelirdi. İki omuzu arasında nübüvvet mührü vardı ve kendisi peygamberlerin sonuncusuydu. İnsanların en cömert gönüllüsü, en doğru sözlüsü, en yumuşak huylusu ve en arkadaş canlısıydı. Onu ansızın görenler heybetine kapılır, fakat şahsıyla yakınlık kuranlarda bu hâl sevgiye dönüşürdü. Kendilerini vasfeden kimse "Ne ondan önce ne de ondan sonra bir benzerini görmedim." derdi. Allâh'ın salât ve selamı onun üzerine olsun." *(Tirmizî - Şemâil)*
5 - 6 - 7 - 8
Ebû Bekir *(r.a.)*, Ömer *(r.a.)*, Osman *(r.a.)*, Ali *(r.a.)*

Resim 2: Klasik hilye levhasının bölümleri (Özçay)

Resim 3: M. Şevkî Efendi hilyesinin göbek kısmı